

**ΝΕΕΣ ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΕΣ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΕΙΣ: ΤΟ ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑ
ΤΗΣ ΑΓΩΓΗΣ ΥΓΕΙΑΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΙΚΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ.
ΔΙΑΠΙΣΤΩΣΕΙΣ ΚΑΙ ΔΙΑΜΟΡΦΟΥΜΕΝΟΙ ΠΡΟΣΑΝΑΤΟΛΙΣΜΟΙ
ΣΤΗΝ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΑΤΟΜΩΝ ΜΕ ΕΙΔΙΚΕΣ ΑΝΑΓΚΕΣ**

Βασιλική Ιωαννίδη

Υπό δημοσίευση στον Τιμητικό τόμο ΠΑΝ. ΚΟΝΤΟΥ

*«Ο άνθρωπος είναι δημιουργήμα και δημιουργός του περιβάλλοντός του, το οποίο του προσφέρει τα μέσα για τη φυσική του συντήρηση και του παρέχει τη δυνατότητα για διανοητική, ηθική, κοινωνική και πνευματική ανάπτυξη».
(Διακήρυξη των Ηνωμένων Εθνών για το Ανθρώπινο περιβάλλον, Στοκχόλμη, 1972).*

1. Υγεία και περιβάλλον: δύο αλληλένδετες έννοιες και αξίες ως υπόβαθρο στη γένεση δύο νέων δι-επιστημονικών αντικειμένων, της Αγωγής Υγείας και της Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης

Εξετάζοντας το θέμα «Υγεία και Περιβάλλον», αποσκοπούμε στην ανάπτυξη ενός ευρύτερου παιδαγωγικού προβληματισμού γύρω από το επίκαιρο αυτό ζήτημα. Ζήτημα, βεβαίως, που δεν ανέκυψε μόνο τα τελευταία χρόνια, όπως πολλοί ίσως πιστεύουν, αφού τα περιβαλλοντικά προβλήματα που δημιουργούσαν δυσμενείς συνθήκες για την ανθρώπινη υγεία χρονολογούνται από παλαιά. Αρκεί να θυμηθούμε τα προβλήματα από την έλλειψη κατάλληλου πόσιμου νερού ή αυτά εξαιτίας των ακατάλληλων συνθηκών υγιεινής και στέγασης, υπό τις οποίες ζούσαν πολλοί άνθρωποι τους περασμένους αιώνες. Προβλήματα που μπορεί να έχουν ξεπεραστεί σε μεγάλο βαθμό στις κοινωνίες της Δύσης, αλλά είναι πολύ έντονα στις χώρες του Τρίτου Κόσμου.

Από την άλλη πλευρά, στις δικές μας κοινωνίες παρατηρούμε καθημερινά ότι αυτά τα προβλήματα έχουν λάβει μία νέα διάσταση και μορφή. Οι θάνατοι από τα σωματίδια των ατμοσφαιρικών ρύπων, οι καρκίνοι του δέρματος από την αυξημένη ακτινοβολία που διέρχεται από τη στοιβάδα του όζοντος και η έκθεσή μας γενικότερα σε μία σειρά ρύπων που μπορεί να βρίσκονται στο νερό, τον αέρα, τα τρόφιμα κ.λπ. και προκαλούν ασθένειες είναι μερικά από τα οξυμένα προβλήματα που καλούνται να αντιμετωπίσουν οι κοινωνίες μας. Οι προβλέψεις που γίνονται σήμερα είναι δυσοίωνες. Οι εκπομπές αερίων θερμοκηπίου

αναμένεται να αυξηθούν, το ίδιο και η παραγωγή χημικών και άλλων επικίνδυνων ουσιών. Όπως, επίσης, και η έκθεση στο θόρυβο προβλέπεται να επιδεινωθεί. Επιπλέον, η αύξηση της θερμοκρασίας τα επόμενα χρόνια πιθανότατα να επιφέρει ανυπολόγιστες συνέπειες.

Βέβαια, το ενδιαφέρον για το περιβάλλον εξελίχθηκε αργά και σταθερά. Τα διάφορα στάδια κατά τη διάρκεια ανάπτυξης του περιβαλλοντικού ενδιαφέροντος μπορούν να σκιαγραφηθούν έτσι, ώστε η μετάβαση από το ένα στάδιο στο άλλο και η θετική συμβολή του καθενός σε ιδιαίτερα ουσιαστικά ζητήματα να φανούν πώς διαμόρφωσαν την περιβαλλοντική δράση, την κυβερνητική αντίδραση και την ισορροπία ισχύος μεταξύ των υπερασπιστών του περιβάλλοντος και των αντιπάλων του. Η ακολουθία αυτών των σταδίων στην ιστορική εξέλιξη βοηθάει τόσο στην κατανόηση της περιβαλλοντικής πολιτικής ως ένα τμήμα μιας νέας κοινωνικής δύναμης όσο και στην απόκτηση γνώσης των γεωγραφικών παραλλαγών της (Hays, χ.χ., σελ. 52).

Παράλληλα, γεγονός είναι ότι σημαντικό ρόλο στις δημόσιες αποφάσεις διαδραματίζουν διάφοροι εμπειρογνώμονες, όπως επιστήμονες, μηχανικοί, οικονομολόγοι, διευθυντές κ.ά. Ο ρόλος των εμπειρογνομόνων αυτών, αν και δεν είναι πολιτικός, προκαλεί πολιτικές διαμάχες, διότι ανάμεσά τους υφίστανται διαμάχες, το περιεχόμενο των οποίων εστιάζεται κυρίως στη διαχείριση των περιβαλλοντικών θεμάτων. Οι περιβαλλοντικές υποθέσεις όμως έχουν και κοινωνικό χαρακτήρα. Ο καθένας αντιλαμβάνεται διαφορετικά την έννοια «περιβάλλον» και η περιβαλλοντική εμπειρία και αντίληψη γίνεται συγκεκριμένη σε δεδομένα προβλήματα π.χ. χημικοί κίνδυνοι. Ωστόσο, το ενδιαφέρον για την ποιότητα του περιβάλλοντος και της υγείας πρέπει να αποτελεί αναπόσπαστο τμήμα των ενεργειών, των φιλοδοξιών και των επιτευγμάτων του ανθρώπου (Hays, ό.π.).

Στο βαθμό μάλιστα που η υγεία τόσο ως έννοια όσο και ως κατάσταση προσεγγίζεται σήμερα ολικά, η διατήρησή της έγκειται στη βάση μιας *διεπιστημονικής* και *διατομεακής* συνεργασίας, εφόσον παράγοντες ψυχικοί, συναισθηματικοί, κληρονομικοί, βιολογικοί, κοινωνικοί και οικονομικοί είναι αυτοί που συντελούν στη διαμόρφωση

του επιπέδου υγείας τού πληθυσμού συνολικά. Με δεδομένη την ολιστική προσέγγιση της υγείας, κρίνουμε σκόπιμο να τονίσουμε ότι οι διαστάσεις τής Υγείας διακρίνονται: (α) στην *πολιτική* και την *ηθική* διάσταση, στις οποίες περιλαμβάνονται θέματα ηθικής δεοντολογίας, ισονομίας και δικαιοσύνης, (β) στην *κοινωνική* διάσταση, στην οποία εξετάζονται κοινωνικές, πολιτισμικές, οικονομικές και περιβαλλοντικές παράμετροι -ανάλογα βέβαια με τη χρονική περίοδο και τη γεωγραφική περιοχή, (γ) στη *λειτουργική* διάσταση της υγείας, κατά την οποία η υγεία σχετίζεται με τη γενικότερη λειτουργικότητα του ατόμου, (δ) στην *υγεία ως ικανότητα προσαρμογής*, ώστε ο άνθρωπος να λειτουργεί με τρόπο κοινωνικά αποδεκτό (Σώκου, 1994, σελ. 16-17).

Σε ένα τέτοιο πλαίσιο κοινωνικών, πολιτικών, ηθικών και ψυχοσωματικών διαστάσεων, η σύγχρονη δημοπαθολογία επιβάλλει την υγεία όχι μόνο ως *δικαίωμα* αλλά και ως *υποχρέωση*. Επομένως, στην ιεράρχηση των ανθρώπινων αναγκών είναι όχι μόνο η διατήρηση, αλλά η *βελτίωση* και η *προάσπιση* της υγείας. Σε αυτήν την άποψη συντείνει το γεγονός ότι στις ημέρες μας η υγεία συνδέεται άρρηκτα με περιβαλλοντικούς παράγοντες. Στη βάση αυτή, μία από τις μεγαλύτερες προκλήσεις που θα πρέπει να έχουμε υπόψη μας είναι ότι το περιβάλλον επηρεάζει άμεσα την ίδια τη ζωή. Όσο περισσότερο επεκτείνουμε τη γνώση μας για το περιβάλλον τόσο περισσότερο προσεγγίζουμε ο,τιδήποτε συμβαίνει μέσα μας. Οι ουσίες που εισέρχονται στον οργανισμό μας με τη διατροφή και την αναπνοή έχουν άμεσο αντίκτυπο στη συμπεριφορά και το μεταβολισμό των κυττάρων μας, τα οποία καλούνται να χρησιμοποιήσουν και να εκκρίνουν τις ουσίες με τις οποίες τα προμηθεύσαμε. Όσο πιο πολύ υπολογίζουμε το περιβάλλον ως ρυθμιστικό παράγοντα των διαδικασιών που λαμβάνουν χώρα μέσα στο σώμα μας τόσο πιο υγιείς θα είμαστε. Έτσι, ένα υγιές περιβάλλον καθίσταται αναγκαία προϋπόθεση για έναν υγιή ανθρώπινο πληθυσμό (Vlavianos-Arvanitis, 2002).

Ωστόσο, ο ταχύτατα μεταβαλλόμενος κόσμος τού «σήμερα», ο κόσμος των χημικών και της μόλυνσης συντελεί στην όλο και μεγαλύτερη αδυναμία τού ανθρώπινου σώματος να

αντιμετωπίσει τις διάφορες ουσίες τού περιβάλλοντος. Έτσι, η ιατρική, η οικολογία, η τοξικολογία, η μοριακή βιολογία και η γενετική δέχονται μια πρόκληση άνευ προηγουμένου για αναθεώρηση των βασικών τους αρχών. Παράλληλα, η ακτινοβολία, η χρήση φυτοφαρμάκων, η χρήση οργανικών υλών στις αγροτικές καλλιέργειες, η γεωργία, η αποψίλωση και οι γενετικά τροποποιημένες τροφές, πολύ γρήγορα, μετατρέπονται σε θέματα παγκόσμιας σπουδαιότητας για τη δημόσια υγεία (Vlavianos-Arvanitis, ό.π.)

Στη βάση αυτή, η Αγωγή Υγείας και η Περιβαλλοντική Εκπαίδευση, ως *παιδαγωγικές και ευρύτερα παιδευτικές και μορφωτικές διαδικασίες*, έγιναν ζωτικής σημασίας, διότι η γνώση τού κοινού σε θέματα υγείας έχει αυξηθεί σημαντικά την τελευταία δεκαετία, λειτουργώντας κατ' αυτόν τον τρόπο καθοριστικά στον τομέα τής *πρόληψης*. Π.χ. η λίστα των χημικών φαίνεται ατελείωτη με την τοξική ουσία τού μήνα να εμφανίζεται συχνά στην πρώτη σελίδα των εφημερίδων. Την άνοιξη του 1984 το ενδιαφέρον εστιάστηκε στο EDB, ένα εντομοκτόνο που συνήθως χρησιμοποιείται για να απολυμάνει με καπνό τα εσπεριδοειδή και τα δημητριακά, μέχρι τη στιγμή που τα χημικά ανιχνεύτηκαν στο πόσιμο νερό και τα τρόφιμα. Το χημικό που κυριάρχησε στους τίτλους των εφημερίδων το 1983 ήταν ένα συστατικό που ανιχνεύτηκε σε πολλά χημικά προϊόντα. Η λίστα τοξικών ουσιών που ήταν ύποπτες για καρκίνο ή άλλες δυσμενείς επιπτώσεις στην υγεία ή το περιβάλλον περιλαμβάνει γνωστά προϊόντα, όπως το εντομοκτόνο DDT, το τεχνητό γλυκαντικό ζαχαρίνη, στη συνθετική ορμόνη DES, προϊόντα ευρείας κατανάλωσης, όπως βαφές μαλλιών κ.λπ. (Gotsch, Pearson, 1987, σελ. 294).

Συνολικά, πεποίθησή μας είναι ότι η σχέση περιβάλλοντος και υγείας μπορεί να αντιμετωπισθεί τόσο σε επίπεδο *υγείας και φυσικού περιβάλλοντος*, που περιλαμβάνει την έκθεση σε τοξικές ουσίες και στην υπερβολική ηλιακή ακτινοβολία καθώς και το μόλυβδο του περιβάλλοντος, όσο και σε επίπεδο *υγείας και κοινωνικο-οικονομικού και πολιτιστικού περιβάλλοντος*, που περιλαμβάνει την ποιότητα ζωής σε θέματα κατοικίας, γειτονιάς, οικογένειας, σχολείου, εργασίας, ελεύθερου χρόνου και διαπροσωπικών σχέσεων. Μόνο έτσι

μπορούμε να μιλάμε για μία ολοκληρωμένη θεώρηση *Βιώσιμης ανάπτυξης*, «η οποία ικανοποιεί τις ανάγκες του παρόντος χωρίς να θέτει σε κίνδυνο την ικανότητα των μελλοντικών γενεών να ικανοποιήσουν τις δικές τους ανάγκες» (Η Ευρωπαϊκή Ένωση και το Περιβάλλον, 1997, σελ. 15).

Κατά συνέπεια, η αντιμετώπιση της οικολογικής κρίσης ως πρόβλημα του πολιτισμού σχετίζεται όχι μόνο με την *προστασία* του *περιβάλλοντος* αλλά και την *ποιότητα* της ζωής. Για την πραγμάτωση της οικολογικής προστασίας και την αναβάθμιση της ποιότητας της ζωής απαιτείται *διεπιστημονική κατανόηση* όλων των διαστάσεων του περιβάλλοντος, μέσα από τη συμβολή των κοινωνικών, των ανθρωπιστικών και των θετικών επιστημών. Όμως, κατακλείδα όλων είναι η *δημιουργία ανθρώπινης συνείδησης*, με καθοριστικό το ρόλο της *παιδαγωγικής παρέμβασης*, όπως αυτή διαμορφώνεται μέσα από τις νέες παιδαγωγικές προσεγγίσεις-προτάσεις, της *Αγωγής Υγείας* και της *Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης*.

2. Η σύνδεση της Αγωγής Υγείας και της Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης με την εκπαίδευση ατόμων με ειδικές ανάγκες: παιδαγωγικές τάσεις και επισημάνσεις

Η άποψη που επικρατεί σήμερα είναι ότι η Αγωγή Υγείας και η Περιβαλλοντική Εκπαίδευση είναι *καινοτόμες δράσεις*, οι οποίες συμβάλλουν στην αναβάθμιση της εκπαίδευσης και στη σύνδεσή της με την κοινωνική πραγματικότητα (βλ. Γκούβρα κ.ά., 2001). Επιπλέον, αφορούν θέματα με ιδιαίτερη σημασία στην εποχή μας, αποτελώντας την πρώτη προσέγγιση για τον περιορισμό των φαινομένων εκείνων, που απειλούν τη σωματική και την ψυχική υγεία των νεαρών ατόμων και συντελούν στον κοινωνικό τους αποκλεισμό (Ιωαννίδη, 2002, σελ. 743 κ. εξ.).

Δεν είναι τυχαίο ότι διεθνείς οργανισμοί, όπως η Παγκόσμια Οργάνωση Υγείας, το Συμβούλιο της Ευρώπης και η Ευρωπαϊκή Κοινότητα συμφωνούν ότι η ανάπτυξη προγραμμάτων αγωγής για την υγεία και το περιβάλλον είναι η πλέον ενδεδειγμένη μέθοδος για την πρόληψη και τη βελτίωση της υγείας των ανθρώπων. Χαρακτηριστικά, ο Παγκόσμιος Οργανισμός Υγείας, η Ευρωπαϊκή Ένωση, η UNESCO, η UNICEF, ο ΟΟΣΑ και άλλοι

διεθνείς οργανισμοί εκτιμούν ότι η ανάπτυξη προγραμμάτων αγωγής και προαγωγής της υγείας συμβάλλουν στην αφύπνιση και την ενίσχυση των δυνατοτήτων του ανθρώπου. Σκοπός των συγκεκριμένων προγραμμάτων είναι η ανάληψη υπεύθυνης στάσης στη διαχείριση της προσωπικής και της περιβαλλοντικής υγείας. Με δεδομένη τη θέση ότι τα προγράμματα είναι πιο αποτελεσματικά, όταν διεξάγονται εκεί, όπου ζει και εργάζεται ο άνθρωπος, όταν δηλαδή είναι μέρος της καθημερινής ζωής, το σπίτι, το σχολείο, ο χώρος εργασίας, η κοινότητα, η πόλη, κρίνονται κατάλληλα περιβάλλοντα για την προώθηση και την εφαρμογή της αγωγής και προαγωγής της υγείας (Σώκου, ό.π., σελ. 23).

Επομένως, η εφαρμογή των προγραμμάτων αγωγής για την υγεία και το περιβάλλον αποσκοπεί στο να συμβάλει το σχολείο, μέσα από μεθόδους ενεργητικής και βιωματικής μάθησης, στην αλλαγή της στάσης και της συμπεριφοράς των μαθητών. Κατ' αυτόν τον τρόπο, ενισχύεται η υπευθυνότητα, η αυτοπεποίθηση και γενικά η ικανότητα του μαθητή να υιοθετεί θετικές στάσεις ζωής. Συνεπώς, η μετάδοση έγκυρων γνώσεων και η ανάπτυξη δεξιοτήτων για τη λήψη αποφάσεων είναι τα θέματα που προβάλλονται από τη σύγχρονη προσέγγιση τέτοιων προγραμμάτων και συμβάλλουν στον έλεγχο και τη βελτίωση της ποιότητας ζωής τού ατόμου και της υγείας του. Απώτερος σκοπός της ενημέρωσης και της ανάπτυξης διεπιστημονικών γνώσεων, καθώς και της διαμόρφωσης θετικών έξεων και προτύπων συμπεριφοράς απέναντι στην υγεία και το περιβάλλον είναι η καλλιέργεια της *ατομικής ευθύνης* τού ατόμου και μάλιστα του νέου (βλ. Ιωαννίδη, 2003).

Ειδικότερα, η πολιτική Υγείας για την Ευρώπη, όπως εκφράστηκε στους στόχους «Υγεία για Όλους», επικεντρώνεται και στην υγεία ορισμένων πληθυσμιακών ομάδων, μεταξύ των οποίων και ομάδες που αφορούν *άτομα με ειδικές ανάγκες*. Στο πλαίσιο αυτό, ο στόχος *«καλύτερες ευκαιρίες στα άτομα με ειδικές ανάγκες ώστε να είναι ικανά να ζουν μια κοινωνικά, οικονομικά και πνευματικά ικανοποιητική ζωή»* επικεντρώνεται στις ακόλουθες κατευθύνσεις: α) στην παροχή ίσων ευκαιριών, β) στη βελτίωση της υπόστασης, κοινωνικά και ατομικά, των ατόμων με ειδικές ανάγκες, και γ) στην παροχή δυνατότητας να

βελτιώσουν την ποιότητα ζωής τους και να αναπτύξουν το δυναμικό της υγείας τους. Οι κατευθύνσεις αυτές θεωρήθηκε ότι μπορούσαν να επιτευχθούν με την εφαρμογή στρατηγικών, οι οποίες: α) προάγουν τις θετικές στάσεις του κοινωνικού συνόλου προς τα άτομα με ειδικές ανάγκες, β) δημιουργούν υγιές περιβάλλον, γ) προάγουν έναν ανεξάρτητο και αυτόνομο τρόπο ζωής για τα άτομα αυτά, μέσω της αποκατάστασης και της κοινωνικής υποστήριξης, δ) παρέχουν κατάλληλες υπηρεσίες και υποστηρίζουν εκείνους που δεν έχουν τις λειτουργικές ικανότητες για ανεξαρτησία (Στόχοι για «υγεία για όλους», 1991, σελ. 14).

Οι αλλαγές αυτές έχουν σχέση με το ήθος του σχολικού και του ευρύτερου κοινωνικού περιβάλλοντος, όσον αφορά στην αναγνώριση της σημασίας της *ψυχικής, συναισθηματικής, κοινωνικής και σωματικής υγείας* του νέου, την οικοδόμηση της αυτοεκτίμησής του, το σεβασμό του στη διαφορετικότητα, την ισότητα και τα ανθρώπινα δικαιώματα (Weare, Gray, 2000). Απόρροια μιας τέτοιας αγωγικής διαδικασίας, σύμφωνα με τις επιστημονικές αρχές της Αγωγής Υγείας και της Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης, θα είναι η μείωση των κοινωνικών ανισοτήτων και η εξασφάλιση ίσων ευκαιριών σε άτομα και κοινωνικές ομάδες, η προστασία της υγείας και του περιβάλλοντος παράλληλα, καθώς και η συντονισμένη δράση από φορείς, άτομα και ομάδα πολιτών.

Αναλυτικότερα, μέσα από μια σφαιρική διάσταση, σε επίπεδο εξέτασης αρχών, αξιών και μεθοδολογικών προσεγγίσεων, των συγκεκριμένων παιδαγωγικών προσεγγίσεων, κρίνουμε αναγκαίο να επισημάνουμε τις ακόλουθες παραμέτρους:

- Η Αγωγή Υγείας και η Περιβαλλοντική Εκπαίδευση αποτελούν νέα *δι-επιστημονικά γνωστικά αντικείμενα*.
- Κατά τη διάρκεια των τελευταίων δεκαετιών, η Αγωγή Υγείας και η Περιβαλλοντική Εκπαίδευση αναγνωρίζονται ως δύο από τις βασικές και αναγκαίες *παιδαγωγικές προτάσεις-παρεμβάσεις* στο πλαίσιο της προσπάθειας για την αποτελεσματική διαχείριση προβλημάτων υγείας και περιβάλλοντος.

- Αν και μέχρι σήμερα η εφαρμογή της Αγωγής Υγείας και της Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης έχουν κατά κύριο λόγο απευθυνθεί στο μαθητικό πληθυσμό, αναγνωρίζεται πλέον ευρέως ότι όλες οι ομάδες του πληθυσμού χρήζουν ανάλογων εκπαιδευτικών παρεμβάσεων και μάλιστα άτομα με ειδικές ανάγκες π.χ. άτομα με κινητικές δυσκολίες, άτομα με πρόβλημα όρασης ή κώφωσης, νεαρά άτομα με δυσχέρειες κοινωνικής προσαρμογής κ.λπ.
- Επιπλέον, τα τελευταία χρόνια η σημαντική ανάπτυξη του χώρου των επιστημών της υγείας, σε συνδυασμό με το ρόλο νέων παιδαγωγικών προσεγγίσεων όπως αυτές της Αγωγής Υγείας και της Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης, έχουν οδηγήσει στην ανάδειξη νέων αναγκών επιμόρφωσης για τους εκπαιδευτικούς.

Ακολούθως, η επιμόρφωση των εκπαιδευτικών και γενικότερα των στελεχών στο χώρο της εκπαίδευσης, της υγείας και του περιβάλλοντος καθίσταται αναγκαία. Και αυτό, διότι η επιμόρφωση αποτελεί κομβικό σημείο, εφόσον οι θεσμοί της διαμορφώνουν αφενός το εξειδικευμένο πλαίσιο παραγωγής ενός εκπαιδευτικού λόγου αφετέρου το πλαίσιο πάνω στο οποίο αναπτύσσουν τις δικές τους στρατηγικές εμπλοκής στις εκπαιδευτικές εξελίξεις (Μηλίγκου, 1997, σελ. 148).

Επιπλέον, οι σύγχρονες συνθήκες και απαιτήσεις της εργασίας σε κάθε τομέα απαιτούν την ανάπτυξη νέων δυνατοτήτων και τη στήριξη των εργαζομένων με περισσότερα εφόδια, ώστε να είναι αποτελεσματικοί στο χώρο της εργασίας τους, να συμβάλουν στην κάλυψη των ιδιαίτερων αναγκών τους, στον εκσυγχρονισμό του εκπαιδευτικού μηχανισμού και τη δημιουργία υπεύθυνων πολιτών.

Με δεδομένες τις θέσεις αυτές, ιδιαίτερη σημασία έχει:

- Η κατανόηση της ιδιαίτερης φυσιολογίας της Αγωγής Υγείας και της Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης, όπως αυτές στοιχειοθετούνται με βάση το εννοιολογικό τους πλαίσιο, τη φιλοσοφία και το πεδίο εφαρμογής τους (Δανασσής-Αφεντάκης, 1997).

- Η εξοικείωση με ένα ευρύ φάσμα επιστημονικών προσεγγίσεων και δι-επιστημονικών θεωρήσεων πάνω στο γνωστικό αντικείμενο της Αγωγής Υγείας (*Πρακτικά Διεθνούς Συμποσίου Αγωγής Υγείας*, 1984) και της Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης (Παπαδημητρίου, 2000) ως εκπαιδευτικών διαδικασιών.
- Η απόκτηση ειδικών παιδαγωγικών και διδακτικών γνώσεων και η ανάπτυξη αντίστοιχων δεξιοτήτων καθώς, επίσης, η εξοικείωση με ερευνητικές τεχνικές και εφαρμογές συμβατές με τις επιστημολογικές παραδοχές της Αγωγής Υγείας (Γκούβρα κ.ά., ό.π.) και της Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης (Φλογαΐτη, 1998).
- Ο προβληματισμός για μια πιο ουσιαστική παιδαγωγική παρέμβαση στον τομέα των ατόμων με ειδικές ανάγκες (Κρουσταλάκης, χ.χ.) και ειδικών κοινωνικών ομάδων στη σύγχρονη κοινωνική πραγματικότητα, μέσα από τον επαγγελματικό τους προσανατολισμό και την κατάρτισή τους (Δελλασούδας, 2002· Δελλασούδας, 2003).

Ολοκληρώνοντας, κρίνουμε σκόπιμο να τονίσουμε ότι τόσο η Αγωγή Υγείας όσο και η Περιβαλλοντική Εκπαίδευση αποτελούν νέες εκπαιδευτικές προτεραιότητες και αγωγικές πρακτικές. Και στις δύο είναι εμφανής η *αναγκαιότητα της προτεραιότητας* για μία *αγωγή* με στόχο τη μετάδοση θετικών διαθέσεων, αντιλήψεων, στάσεων, ενεργειών κ.λπ. Η εκπαίδευση για την υγεία και το περιβάλλον αποτελεί μέρος της εκπαιδευτικής διαδικασίας ως παράγοντα πρόληψης. Η εκπαίδευση για το περιβάλλον και την υγεία αφορά μία ευρύτερη πολιτική για την ανάπτυξη της ατομικής ευθύνης και της κοινωνικής συνείδησης στο επίκαιρο και επίμαχο θέμα της *Βιώσιμης Ανάπτυξης* και τελικά της *Ποιότητας Ζωής* όλου του πληθυσμού και του πλανήτη.

3. Γενικές εκτιμήσεις και προτάσεις

Στις ημέρες μας, εκθέσεις διεθνών οργανισμών εστιάζονται στον *οικονομικό* και τον *κοινωνικό* χαρακτήρα της εκπαίδευσης (*Το έργο «Έρευνα»...*, 2002, σελ. 28 κ. εξ.). Μερικές διαστάσεις της παραπάνω θέσης συνοψίζονται στα ακόλουθα σημεία:

- Η Τριτοβάθμια Εκπαίδευση πρέπει να πάρει μαζικό χαρακτήρα -με την έννοια της συμμετοχής σε αυτή- για να έχουν οι πολίτες το *πολιτισμικό υπόβαθρο* να προσαρμόζονται στις αλλαγές που συμβαίνουν στον κόσμο.
- Η μαζικότητα της εκπαίδευσης αποτελεί κατά τους διεθνείς αναλυτές βασικό συντελεστή της *οικονομικής ανάπτυξης* και επιβίωσης στο πλαίσιο ενός οξύτατου διεθνούς ανταγωνισμού.
- Αυτό που θα πρέπει να χαρακτηρίζει ένα τριτοβάθμιο σύστημα εκπαίδευσης είναι η ποικιλία και η ευελιξία των μορφών, του περιεχομένου, της διάρκειας, της πρόσβασης, καθώς και η διαφοροποίηση του παραγόμενου προϊόντος και η εσωτερική κινητικότητα.
- Πρέπει να εγκατασταθούν γέφυρες επικοινωνίας ανάμεσα στις διάφορες εκπαιδευτικές βαθμίδες (π.χ. άτυπη με τυπική εκπαίδευση).

Με βάση το συγκεκριμένο σκεπτικό, εμείς δεν έχουμε παρά να αναφέρουμε τη σημασία και την αναγκαιότητα σύγχρονων παραμέτρων, που λαμβάνουν χώρα στο πεδίο της Αγωγής Υγείας και της Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης, όπως: 1) οι σύγχρονες εκπαιδευτικές μέθοδοι, 2) η αναβάθμιση της ποιότητας των εκπαιδευτικών προγραμμάτων και η ανταπόκρισή τους στις κατά τόπους ανάγκες, 3) η ένταξη των νέων μεθόδων οργάνωσης της παραγωγής και της εργασίας στα εκπαιδευτικά προγράμματα, 4) η ευελιξία των εκπαιδευτικών προγραμμάτων, ανάλογα με τις ανάγκες της αγοράς εργασίας και σε συνδυασμό με τις επιμέρους ανάγκες της εκπαιδευτικής κοινότητας, 5) η εξοικείωση των καταρτιζομένων με τις πραγματικές συνθήκες εργασίας στο χώρο της παραγωγής.

Επιπλέον, θεωρούμε ότι καίριο ρόλο θα παίξουν: (α) η σύνδεση της κατάρτισης των ανέργων με την Αγωγή Υγείας και την Περιβαλλοντική Εκπαίδευση, μέσα από την αύξηση της ικανότητας προσαρμογής και των δυνατοτήτων απασχόλησης με στόχο την πρόληψη της ανεργίας, (β) η ποιοτική αναβάθμιση και ο εμπλουτισμός της κατάρτισης με τα δεδομένα των σύγχρονων αναγκών στην οικονομία και την κοινωνία σε θέματα υγείας και περιβάλλοντος.

Συμπερασματικά, η Αγωγή Υγείας και η Περιβαλλοντική Εκπαίδευση σε μεγάλο βαθμό θα καθορίσουν το μέλλον αυτού του κόσμου. Και αυτό, διότι δύνανται να καθορίσουν το *ήθος* και το *ύφος* τού σύγχρονου κόσμου. Η απόκτηση αυτών των δύο, σε συνδυασμό με τη *νομοθεσία* και τις θεσμικές αλλαγές, θα θεμελιώσει τη στρατηγική για μια νέα συνείδηση, όχι απλά οικολογική ή συνείδηση αλληλεγγύης, αλλά μια πανανθρώπινη συνείδηση για τη δημιουργία μιας κοινωνίας, οι στόχοι τής οποίας δεν θα περιορίζονται μόνο σε οικονομικές αλλαγές και γενικότερα σε διαδικασίες τεχνοκρατικής φύσης, αλλά θα διαμορφώνονται και από τις αξίες των ατόμων, αξίες που θα τις έχει εμψύσει μία **παιδεία** τόσο για την **Υγεία** όσο και το **Περιβάλλον**.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Γκούβρα, Μ., Κυρίδης, Α., Μαυρικάκη, Ε. (2001). *Αγωγή Υγείας και Σχολείο. Παιδαγωγική και Βιολογική Προσέγγιση*. Αθήνα: εκδ. Τυπωθήτω – Γ. Δαρδανός.
- Δανασσύς-Αφεντάκης, Αντ. (1997²). *Εισαγωγή στην Παιδαγωγική. τ. Γ': Σύγχρονες τάσεις της αγωγής*. Αθήνα (αυτοέκδοση).
- Δελλασούδας, Λ. (2002). Σχολικός και Επαγγελματικός Προσανατολισμός Ατόμων με Ειδικές Ανάγκες: Προϋποθέσεις, Προβλήματα. Στο ανθολόγιο: Κασσωτάκης, Μιχ. Ι. (Επιμέλεια) *Συμβουλευτική και Επαγγελματικός Προσανατολισμός. Θεωρία και πράξη*. Αθήνα: Εκδ. Τυπωθήτω – Γ. Δαρδανός.
- Δελλασούδας, Λ. (2003). *Εισαγωγή στην Ειδική Αγωγή. Τόμος Α'. Σχολική ένταξη μαθητών με ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες. Από τη θεωρία στην πράξη. Σύγχρονες τάσεις για: τη γενική εκπαίδευση, την επαγγελματική κατάρτιση, τη διδακτική μαθητών με αισθητηριακά προβλήματα*. Αθήνα.
- Gotsch, A. R., Pearson, C. E. (1987). Education-for-health: Strategies for change. Στο ανθολόγιο: Greenberg, M. R. (editor). *Public Health and the Environment. The United States Experience* (σελ. 293-330). New York. London: The Guilford Press.
- Η Ευρωπαϊκή Ένωση και το Περιβάλλον. Η Ευρώπη σε εξέλιξη*. (1997). Ευρωπαϊκή Επιτροπή. Υπηρεσία Επισήμων Εκδόσεων των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων.
- Hays, S. P. (In collaboration with B. D. Hays). (χ.χ.) *Beauty, Health and Permanence. Environmental Politics in the United States, 1955-1985*. Cambridge: University Press.
- Ιωαννίδη, Β. (2002). Η Εκπαίδευση ως μέσο αποτροπής κοινωνικού αποκλεισμού. Η περίπτωση των Ιδρυμάτων Αγωγής ανηλίκων. Στο ανθολόγιο: Παπάς, Αθ. Ε., Τσιπλητάρης, Αθ., Πετρουλάκης, Ν., Χάρης, Κ., Νικόδημος, Στ., Ζούκης, Ν. (Επιμέλεια). *Πρακτικά τού 2^{ου} Πανελληνίου Συνεδρίου (με διεθνή συμμετοχή)*, με θέμα: "Ελληνική Παιδαγωγική και Εκπαιδευτική Έρευνα" (Αθήνα, 2000), τόμ. Β' (σσ. 738-753). Οργάνωση: Παιδαγωγική Εταιρεία Ελλάδος. Παιδαγωγικό Ινστιτούτο. Παιδαγωγικό Τμήμα Δ.Ε. του Πανεπιστημίου Αθηνών. Αθήνα: εκδ. Ατραπός.

- Ιωαννίδη, Β. (2003). Η Αγωγή Υγείας ως μέσο γνώσεων, αξιών και δεξιοτήτων στη σύγχρονη εκπαιδευτική πραγματικότητα. Στο ανθολόγιο: Κουτσοβάνου, Ε., Βαγιανός, Γ., Παπαϊωάννου, Α., Γαληνέας, Ι., Παπαδοπούλου, Β., Παπά, Μ. (Επιμέλεια). *Πρακτικά τού 2^{ου} Πανελληνίου Συνεδρίου (με διεθνή συμμετοχή)*, με θέμα: “Γνώσεις, αξίες και δεξιότητες στη σύγχρονη εκπαίδευση” (σσ. 490-496). Αθήνα: Ελληνικό Ινστιτούτο Εφαρμοσμένης Παιδαγωγικής & Εκπαίδευσης (ΕΛΛ.Ι.Ε.Π.ΕΚ.).
- Κρουσταλάκης, Γ. Σ. (χ.χ.). *Παιδιά με ιδιαίτερες ανάγκες στην οικογένεια και το σχολείο. Ψυχοπαιδαγωγική παρέμβαση*. Αθήνα (αυτοέκδοση).
- Μηλίγκου, Ε. (1997). Η εκπαίδευση των εκπαιδευτικών και η διαπολιτισμική ανασυγκρότηση της σχολικής εκπαίδευσης: το ζήτημα του αναλυτικού προγράμματος. Στο: *Διαπολιτισμική εκπαίδευση, Επιμόρφωση εκπαιδευτικών. Μία εναλλακτική πρόταση*. Κέντρο Διαπολιτισμικής Αγωγής Πανεπιστημίου Αθηνών. Αθήνα.
- Παπαδημητρίου, Β. (επιμέλεια). (2000). *Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου*, με θέμα: «Περιβαλλοντική Εκπαίδευση στο πλαίσιο της εκπαίδευσης του 21^{ου} αιώνα. Προοπτικές και δυνατότητες. Λάρισα.
- Πρακτικά Διεθνούς Συμποσίου Αγωγής Υγείας. Στόχοι – Περιεχόμενο – Μέθοδοι*. (1984). Υπουργείο Υγείας και Πρόνοιας, Υπουργείο Νέας Γενιάς και Αθλητισμού. Αθήνα.
- Στόχοι για «υγεία για όλους». Πολιτική υγείας για την Ευρώπη*. (1992). Παγκόσμια Οργάνωση Υγείας. Περιφερειακό Γραφείο της Ευρώπης. Υπουργείο Υγείας, Πρόνοιας και Κοινωνικών Ασφαλίσεων. Διεύθυνση Αγωγής Υγείας και Πληροφόρησης. Εθνική Σχολή Δημόσιας Υγείας.
- Σώκου, Κ. (1994). *Οδηγός αγωγής και προαγωγής της υγείας. Πρότυπο πρόγραμμα «αλκοόλ και ατύχημα»*. Μатσανιώτης, Ν. (πρόλογος). Αθήνα: εκδ. Ελληνικά Γράμματα.
- Το έργο «Έρευνα» 1997-2000. Συνοπτική παρουσίαση. Α). Έρευνες στο πλαίσιο του Ε.Π.Ε.Α.Ε.Κ. Β). Από τις δραστηριότητες του Κέντρου*. (2002). Βερέβη, Α. (επιμέλεια). Αθήνα: Κέντρο Εκπαιδευτικής Έρευνας.
- Vlavianos-Arvanitis, A. (2002). Bio-Syllabus for European Environmental Education. A textbook for the better understanding and appreciation of the bio-environment. Biopolitics International Organisation (B.I.O.).
- Φλογαΐτη, Ε. (1998). *Περιβαλλοντική Εκπαίδευση*. Αθήνα: εκδ. Ελληνικά Γράμματα.
- Weare, K. & Gray, G. (2000). *Η προαγωγή της ψυχικής και συναισθηματικής υγείας στο σχολείο. Εγχειρίδιο για Εκπαιδευτικούς*. Σώκου, Κ. (επιμέλεια). Παγκόσμια Οργάνωση Υγείας – Γραφείο Ευρώπης. Ινστιτούτο Υγείας του παιδιού. Τομέας Προαγωγής της Υγείας στα σχολεία. Αθήνα: εκδ. Ελληνικά Γράμματα.